
Gabriela Kiliánová

Rozprávačský repertoár v kultúrno-historickom a sociálnom kontexte.

Na príklade výskumov zo Slovenska

Razprava analizira pripovedni repertoar na Slovaškem v 20. stoletju. Z uporabo podatkov, empirično pridobljenih pri terenskem delu v eni od slovaških vasi ter s pomočjo podatkov iz arhivov skuša avtorica orisati strukturo vrst ljudskega pripovedništva ter zaplete in spremembe v tej strukturi v dveh obdobjih: 1. v obdobju med obema svetovni- ma vojnama in neposredno po drugi svetovni vojni (začetek močne industrializacije in urbanizacije slovaških vasi), 2. v sodobnem času.

Avtoričin pregled je tudi osredotočen na družbeni in kulturni kontekst ljudskega pripovedništva. Razprava želi nekoliko osvetliti, kako se folklorne pripovedi podajajo in prenašajo: vlogo spola, generacije, družbene skupine in nosilcev ter nekdanje in so- doodne funkcije folklornega pripovedništva.

The study will analyze the narrative repertoire in Slovakia in the 20th century. Through the use of empirical data from field-work in a Slovak village and with the help of archival data the author tries to depict the structure of folk narrative genres and plots and changes in this structure during two time periods: 1. the period between the two World Wars and shortly after the Second World War (the beginning of strong industrialisation and urbanisation of Slovak villages), 2. the contemporary period.

The author's survey also is focused towards the social and cultural context of folk narrative. The study would like to shed some light on the performance and transmission of folk narrative: the role of gender, generations, social groups and bearers, the past and contemporary functions of folk narrative.

Študovať rozprávačský repertoár je možné z viacerých hľadísk. Môžeme sa pokúsiť vytvoriť súbor látok a motívov podľa jednotlivých žánrov z jednej krajiny, napríklad zo Slovenska, a tento súbor porovnávať so súbormi v iných krajinách. Takýto prístup osvetlí výskyt alebo naopak absenciu istých látok, motívov, rovnako ako istých žánrov na vybranom území. Zároveň sa môžeme pokúsiť zostaviť istý všeobecný model žánrovej a látkovej štruktúry, či už v synchrónnom alebo diachrónnom reze. Tento postup však má svoje úskalia. Smeruje k pomerne veľkej abstrakcii, stiera lokálne a regionálne špecifiká a málo nám vypovie o so-

ciálnom a kultúrnom kontexte rozprávačského repertoáru, o jeho existencii a transmisii. Svojím spôsobom zbavuje štúdium naratívneho repertoáru -plnokrvnosti života-, pretože ho prenáša do vyšších úrovní (nadlokálne, nadregionálne) a vytrháva ho z jeho podstaty – z mikrosociálnej úrovne, ktorá je skutočnou bázou existencie folklóru.

Folklor, v rámci neho i rozprávanie ako spontánny a živý ústny prejav, je eminentne viazaný na interpersonálny kontakt a na malé sociálne skupiny. Preto cieľom tejto štúdie bude analýza rozprávačského repertoáru jednej lokality ako prípadová štúdia. Na základe empirických dát usilujem sa o hĺbkovú analýzu v mikrosociálnom prostredí. Mojou snahou je predovšetkým postihnúť rozprávačský repertoár ako živý, kultúrny jav v súčasnosti. Zároveň sa usilujem urobiť rekonštrukciu rozprávačského repertoáru v minulosti s cieľom sledovať zmeny jeho štruktúry.

Takýto postup vyžaduje dlhodobé a hĺbkové terénne výskumy. V tomto prístupe nadväzujem na staršie folkloristické práce, ako napr. L. Dégh (1962), J. Pentikäinena (1978). V širších súvislostiach ide vlastne o analýzu rozprávačského repertoáru ako akéhokolvek iného kultúrneho javu a o snahu po thick description v zmysle Clifforda Geertza (1991, najmä str. 20 an).

Otázky, ktoré si v tejto štúdii kladiem, budú znieť:

Aký je súčasný rozprávačský repertoár jedného spoločenstva?

Aká je jeho žánrová a látková/ tématická štruktúra?

Aký bol rozprávačský repertoár vo vybranom spoločenstve v minulosti?

Aká bola jeho žánrová a látková/ tématická štruktúra?

Aký je sociálny a kultúrny kontext existencie rozprávačského repertoáru v súčasnosti a aké zmeny môžeme pozorovať v porovnaní so stavom v minulosti?

Výskumný materiál, z ktorého vychádza moja prípadová štúdia, je z obce Nová Bystrica na severe Slovenska v oblasti Kysúc. Výber obce nebol náhodný. Kysucký horský región, v ktorom som robila terénne výskumy ústnej slovesnosti od roku 1974, patril vždy k hospodársky problematickým regiónom Slovenska. Silná izolovanosť obcí po celú prvú polovicu 20. storočia, nerozvinutá doprava, nízka industrializácia a urbanizácia spôsobili, že na Kysuciach až do konca 50. rokov pretrvávala tradičná kultúra rol'nícko-pastierskeho typu. K zásadným zmenám v spôsobe života obyvateľ'ov došlo začiatkom 60. rokov pod vplyvom industrializácie Kysúc, odchodom za prácou do priemyslu aj mimo regiónu, rozvojom dopravy a rastom vzdelanostnej úrovne. Tieto faktory, ku ktorým sa pridružovali postupne ďalšie ako napr. silný vplyv masovokomunikačných prostriedkov, rozrušili veľmi výrazne model tradičnej kultúry a vyvolali rýchly sled premien. I keď podobný kultúrny vývoj môžeme všeobecne sledovať na území celého Slovenska, v skúmanej oblasti nadobudol zvlášť dynamické formy. Počas výskumov mal bádateľ možnosť skúmať tri generácie, z ktorých najstaršia prežila mladosť i celý produktívny vek v podmienkach tradičnej lokálnej kultúry rol'nícko-pastierskej. Stredná generácia poznala tradičnú lokálnu kultúru veľmi dobre a sama sa stala protagonistkou najzávažnejších hospodárskych a sociálnych zmien, ktoré viedli k rozrušeniu tradičného kultúrneho modelu. Najmladšiu generáciu bádateľ sledoval, ako podstupuje podľa všeobecných zákonitostí vekovej cyklizácie fázu prehodnocovania zdedených hodnôt, noriem a celého kultúrneho modelu. V tomto mala najmladšia generácia úlohu o to ťažšiu, že sa konfrontovala s veľkou rozkolísanosťou postojov oboch starších generácií.

V takýchto podmienkach terénny výskum umožnil zozbierať veľmi zaujímavý, živý a bohatý materiál. Koncentrácia bádania na jednu obec Nová Bystrica, na záver výskumu celého regiónu, umožnila zozbierať početný a podrobný materiál a preniknúť ako k nositeľom ústnej slovesnosti, tak i k základným zoskupeniam – rozprávačským okruhom, v ktorých sa rozprávanie realizuje.

Pri výskume som sledovala tri generácie – najstaršiu, strednú a mladšiu. Usilovala som sa rovnomerne skúmať mužských i ženských nositeľ'ov. Obyvatelia obce a moji informátori boli roľníci alebo robotníci so základným vzdelaním.

Dve časové periódy, nazývané 'minulosť' a 'súčasnosť' v ktorých, ako som vyššie spomenula, materiál interpretujem, je potrebné presnejšie vymedziť. Pod súčasnosťou rozumiem v tomto konkrétnom prípade obdobie konania mojich výskumov (1981–1987) a pod minulosťou medzivojnové obdobie až po 50. roky 20. storočia. V prípade súčasnosti ide o synchrónny rez. V prípade minulosti pracujem s dlhším obdobím, ktoré je v spodnej hranici obmedzené ako dostupnými archívnymi materiálmi, tak i pamäťou informátorov a v hornej hranici desaťročím zásadného kultúrneho predelu v skúmanom spoločenstve. Nazdávam sa, že celé obdobie sa vyznačovalo existenciou tradičnej lokálnej kultúry s veľmi malou dynamikou zmien, čo mi dovoľuje chápať i tento dlhší časový úsek ako jedno, temer rovnomerné obdobie pre analýzu skúmaného javu.

Rozprávačský repertoár lokality v súčasnosti

Počas výskumov v rokoch 1981–1987 zozbierala som v obci 485 textov. Tieto texty ukázali výskyt 122 látok/ tém. Nasledujúca tabuľka predstavuje štruktúru latentného repertoáru skúmaného spoločenstva. Pod štruktúrou latentného repertoáru rozumiem súčet všetkých látok (resp. v prípade rozprávania zo života možno skôr hovoriť o témach) v pamäti všetkých nositeľ'ov. Trochu iný obraz predstavuje štruktúra manifestného repertoáru, čo je súhrn všetkých v súčasnosti rozprávanych látok. Túto štruktúru sa pokúsím opísať v nasledujúcich komentároch. Nemožno ju tak ľahko zhrnúť do tabuľky.

Pri štúdiu rozprávačského repertoáru som zvlášť skúmala podiel generácií na jeho interpretovaní a uchovávaní, čiastočne i difrenciáciu podľa pohlavia nositeľ'ov ('mužské' a 'ženské' repertoáre).

Štruktúra repertoáru podľa žánrov

Rozprávania zo života

	počet tém	počet textov
humoristické	8	88
udalosti v obci	4	56
historické	3	33
biografické	4	45
rôzne	2	2
spolu	21	224

Rozprávania zo života sa 224 zozbieranými textami zaradili na prvé miesto v repertoári. Hoci zozbieraných textov je pomerne veľa, tematická paleta nie je natol'ko pestrá. Štyri vyčlenené podskupiny predstavujú základné tematické okruhy v tomto žánri.

Najpočetnejšie sú humoristické rozprávania zo života, ktoré obsahujú rôzne smiešne príhody a zážitky rozprávačov resp. ich známych, priateľ'ov a príbuzných. Časť rozprávania sa viaže na výrazné postavy z obce (miestny farár, miestny 'komik' ap., Cigáni-Rómovia z osady za obcou) a tieto príhody prejavujú istú tendenciu k cyklizácii okolo postavy protagonistu. Častou témou humoristických rozprávania je výsmech z poverčivosti. Paródie na poverové rozprávania v lokálnom kontexte vyznievajú o to komickejšie, že všetci poslucháči majú silne vo vedomí ako protipól skutočné poverové rozprávania, ktoré sú známe a frekventované.

Druhú podskupinu tvoria rozprávania o udalostiach v dedine. Rozprávači spomínali na rôzne tragické alebo dramatické príhody v živote obyvateľ'ov (bitky, udalosti na svadbách, pohreboch, krádeže, pašovania cez hranice, automobilové nešť'astia a iné tragické úmrtia atď').

Rozprávania s historickými témami hovoria o udalostiach z prvej a druhej svetovej vojny a o odboji.

Biografické rozprávania sa zameriavajú na vlastné životné príhody (detstvo, mladosť, práca, rodina, predkovia).

Rozprávania zo života sú podľa výskumov rovnako na prvom mieste aj v latentnom aj v manifestnom repertoári obce a to vo všetkých troch generáciách. Najčastejšie sa rozprávajú rôzne humoristické príhody a komentujú sa aktuálne udalosti v obci. Pri zvláštnych príležitostiach (výročia) rozprávajú sa aj historické rozprávania o druhej svetovej vojne a odboji v Slovenskom národnom povstaní. Často sa v rozprávaní objavujú biografické témy.

V tomto žánri je badateľ'ná tematická diferenciácia podľa generácií. Každá generácia má svoj okruh tém, viazaných na historické udalosti, prežitie počas jej života, alebo viazané na spôsob života. Napr. udalosti z prvej svetovej vojny nachádzame v súčasnosti iba v repertoároch rozprávačov z najstaršej generácie a i to len v latentných vrstvách. Podobne rozprávania o istých druhoch zamestnania (pltníctvo, podomový obchod) miznú so zánikom tohto typu obživy a odchodom generácie, ktorá ich vykonávala.

Na druhej strane však treba povedať, že zásadná tematická štruktúra žánru sa nemení, len sa naplňa iným konkrétnym obsahom podľa zážitkov rozprávača. Vo všetkých generáciách vždy nachádzame rozprávania zo života biografické, humoristické, rovnako ako historické aj keď viazané na iné udalosti a striedavo v manifestnom alebo latentnom rozprávačskom repertoári.

Pohlavná diferenciácia repertoárov v tomto žánri nie je veľmi výrazná. Všeobecne by sa dalo povedať, že ženy majú viac sklon venovať sa rozprávaniam o rodine, príbuzenstve, rodinnej histórii než muži. Niektoré témy, spojené s mužskými druhmi zamestnaní, sú zasa pochopiteľ'ne viac doménou mužov. Celkom jednoznačne sú »mužskou« témou príbehy o prvej alebo druhej svetovej vojne.

Poverové poviedky	počet látok	počet textov
o svetlonosoch	2	27
o bosorkách	3	21
o smrti	4	19
vodenie	1	17
o hadoch	3	15
strašenie	1	6
bytosť bez hlavy	1	6
víly	2	5
návrat mŕtveho	3	5
o čiernokňažníkovi	1	4
zlé znamenia	2	4
o utopencovi	1	3
o čertovi	1	3
o vodníkovi	1	2
o štvrtici	1	2
o trpaslíkovi	1	1
rôzne	3	3
spolu	31	143

Poverové poviedky sú v tejto oblasti veľmi bohato zastúpené ako početnými textami, tak i mnohými tradičnými látkami. Výskyt tradičných látok je viazaný v tomto žánri na dlhé pretrvávanie celej sústavy tradičnej duchovnej kultúry. Viera v rôzne nadprirodzené bytosti a úkazy alebo aspoň vedomosť o týchto bytostiach a udalostiach umožňujú poverové rozprávania pochopiť. V súčasnosti tradičné látky (černokňažník, trpaslík, vodník, bytosť bez hlavy atď.) patria do latentného repertoáru spoločenstva, zatiaľ čo látky a témy spojené so smrťou, úmrtím, čiastočne aj o bosorkách a svetlonosoch sú živou zložkou manifestného repertoáru.

Nemôžeme povedať, že by levý podiel na reprodukcii tohto žánru mala najstaršia generácia. Na základe výskumov sa javí, že diferenciácia neprebíha natolko podľa generácií, ako skôr podľa pohlavia. Muži zo staršej a strednej generácie poverové poviedky dobre poznajú, majú ich v latentnom repertoári, ale až na výnimky ich málo rozprávajú. Hlavnými nositeľkami tohto žánru sú ženy, rovnako z najstaršej ako strednej generácie. Jemný rozdiel je iba v tom, že ženy z najstaršej generácie rozprávajú poverové poviedky úplne bez zábran a spontánne, zatiaľ čo ženy zo strednej generácie prejavujú istú zdržanlivosť voči výskumníkovi. Prevedpodobne pod vplyvom vyššieho vzdelania a osvety uvedomovali si rozpor medzi svojou výpoveďou a oficiálnymi názormi vtedajšej spoločnosti (výskum sa konal v Československu v 80. rokoch ešte za komunistickej vlády) a preto sa zdráhali poverové poviedky rozprávať.

V rozprávaní poverových poviedok je zásadný generačný predel v najmladšej generácii. Rozprávači z tejto generácie odmietali poverové poviedky rozprávať, zatajovali svoju znalosť žánru pred výskumníkom, dokonca protestovali proti ich rozprávaniu. Hlbší výskum však odhalil, že časť najmladšej generácie, opäť skôr ženy ako muži, je naklonená prijať a rozprávať poverové poviedky, ako síce výnimočné a nevysvetliteľné, ale pravdivé príhody.

Humoristické rozprávania a anekdoty

	počet látok	počet textov
o Cigánoch	19	24
príhody z obce	19	19
vtipy	5	5
spolu	43	48

Humoristické rozprávania a anekdoty na prvý pohľad môžu čitateľa prekvapiť zdanlivo nízkym počtom textov. Treba si však uvedomiť, že všetky humoristické zážitky a spomienky rozprávačov som zaradila do rozprávania zo života, (kde tvoria veľmi silnú podskupinu) a nie medzi humoristické rozprávania a anekdoty, kam by podľa niektorých odborných názorov tiež mohli patriť. V mojom užšom chápaní som do tohto žánru zahrnula krátke humoristické príbehy, ktoré sa rozprávajú bez priameho vzťahu ku konkrétnemu miestu alebo osobe.

V lokálnom repertoári je to predovšetkým veľmi bohatý cyklus o cigánoch. Patria sem príhody ako napr. Cigánov sen (katalógy Ga 201, 425/ AaTh 1626), Cigán nesie husi (Ga 116), Cigán delí husi (Ga 202/ AaTh 1533). D'alej sem zaradím krátke príbehy z dedinského prostredia, rôzne posmešky, anekdoty a vtipy. Všetky texty, ktoré som zaznamenala, patria do manifestného repertoáru. Tradičné látky z cyklu o cigánoch sú tak isto veľmi frekventované a sú známe vo všetkých generáciách aj v najmladšej.

I keď sa v prípade humoristického rozprávania akosi automaticky dedí predstava, že je predovšetkým doménou mužských nositeľov, moje výskumy ukázali nie až takú jas-

nú pohlavnú diferenciaciu v tomto žánri. Najmä v strednej generácii neboli veľké rozdiely medzi ženskými a mužskými nositeľmi.

Povesti	počet látok	počet textov
miestne	5	36
historické	4	5
spolu	9	41

Povesti sú zastúpené v štruktúre súčasného rozprávačského repertoáru pomerne vysokým počtom textov. Sú to všetko varianty iba deviatich látok, pričom miestne povesti majú niekoľko konásobnú prevahu nad historickými.

Z miestnych povestí najfrekvencovanejšie sú povesti o pokladoch, o spiacom vojsku pod ned'alekým vrchom Veľká Rača (Ga 106/ Kr 8256), o zaniknutej osade a prepadnutej svadbe. Tieto povesti poznajú všetci rozprávači, rovnako muži ako ženy, ktorí majú v repertoároch akékoľvek povest'ové látky.

Z historických povestí najviac látok sa kumuluje okolo postavy zbojníka Jánošíka. Juro Jánošík sa narodil v ned'alekej Terchovej a podľa ústnej tradície časť jeho zbojníckej družiny tvorili Kysučania (Ga 71, 72, 73, 112/ Kr 8252).

V súčasnom repertoári povesti patria do latentnej vrstvy a do manifestnej prechádzajú len zriedkavo. Najviac povestí ovládajú rozprávači z najstaršej generácie, ktorí ich spravidla lepšie interpretujú než nositelia zo strednej generácie. Povesti o Jánošíkovi sa v strednej generácii vytrácajú z ústneho repertoáru, ale sú veľmi obľúbeným čítaním (podobne ako iné historické povesti). Najmladšia generácia pozná niektoré miestne povesti. Historické povesti z ústnej tradície nepozná.

Rozprávky	počet látok	počet textov
čarodejné	9	9
realistické	3	3
legendárne	6	17
o zvieratách	0	0
spolu	18	29

Rozprávky sú žánrom, ktorý je na zretel'nom ústupe zo súčasného repertoáru. Zozbierala som 18 látok interperetovaných v 29 variantoch, pričom niektoré látky sa pri výskume dali zaznamenať len ako registry. Toto všeobecné konštatovanie však treba upresniť pre jednotlivé rozprávkové podskupiny.

čarodejné rozprávky

počet látok a počet textov je totožný

Medovníková chalúpka (AaTh 327A)	1
O Popoluške (Ga 82/ AaTh 510A)	1
O dvanástich mesiačikoch (Ga 43/ AaTh 403B + 676)	1
Hadogašpar (Ga313/ AaTh425A)	1
Služba dobrej a zlej dievčiny (Ga 345/ AaTh 480+431)	1

Sluha u bosorky (Ga 59/ Kr 3045)	1
Smelá dievka (Ga 61/ AaTh 760, 882B+)	1
Čert mení kožu za peniaze	1
Čert pýta, o čom muž nevie (Ga 233/ AaTh 325)	1
	9

Čarodejné rozprávky vedeli porozprávať iba traja rozprávači z najstaršej a strednej generácie. Zreteľnú prevahu v interpretácii tejto rozprávkovkej poskupiny mali ženy oproti mužom. Zistila som 9 látok, avšak iba v 7 prípadoch látku rozprávači interpretovali ako viac-menej ucelený text, v 2 prípadoch išlo už len o regist. čarodejné rozprávky sa dnes nachádzajú len v latentnom repertoári nositeľ'ov. Rozprávači ich nerozprávajú už ani det'om.

Realistické rozprávky

počet látok a počet textov je totožný

Čert a stará baba (AaTh 1476+)	1
Nevinný sluha a sudca (AaTh 516)	1
Verný pes na hrobe	1
	3

Realistické rozprávky sú síce reprezentované iba 3 látkami, ale tieto u najstaršej generácii interpretov patria do manifestného repertoáru. Sú to krátke texty, skoro iba rozvité poučenia alebo ilustrácie poučení (exemplá) a interpretujú sa v slede s inými rozprávami napr. s humoristickými príbehmi o ženách.

Legendárne rozprávky

	počet látok	počet textov
Petra dvakrát nabijú (Ga 139, 153, 429/ AaTh 791+)	1	6
Lenivec a usilovná (Ga 430/ AaTh 822)	1	4
Petrova čiapka (Ga 419/ AaTh 846+)	1	3
Petrova košel'a (Ga 153/ AaTh 791+)	1	1
Čerešne (Ga 257/ AaTh 774C)	1	1
Sibyline predpovede	1	2
	6	17

Veľmi dôležitou poskupinou rozprávok sú legendárne rozprávky. K 6 látkam som zozbierala až 17 textov. Najviac látok je z cyklu O chodení Krista s Petrom po zemi. Početné zastúpenie v repertoári a ich oblúbenosť nepochybne podporujú žartovné motívy v rozprávkach. Na druhej strane, ako ľudové apokryfy sú zdrojom poučenia. Napriek početnému výskytu i legendárne rozprávky sú dnes len v latentnom repertoári obce. V manifestnej vrstve nachádzame spravidla len jednu látku Petra dvakrát nabijú.

Rozprávky o zvieratách som pri výskumoch nezaznamenala.

Súčasný rozprávačský repertoár v skúmanej obci obsahuje všetky slovesné žánre, avšak až v rádovo rozdielnom pomere. Najsilnejšie zastúpenie v repertoári majú rozprávania zo života (224 textov), po nich nasledujú poverové poviedky (143 textov), humoristické

rozprávania (48 textov) a povesti (41 textov), v oveľa menšom počte sa vyskytujú rozprávky (29 textov).

Takáto štruktúra súčasného repertoáru nie je ničím výnimočná. Výskumné sondy do iných oblastí na Slovensku priniesli temer totožné alebo veľmi podobné výsledky. (Leščák 1971, Gašparíková 1986, Kiliánová 1987–1989, Michálek 1983, Michálek–Irša 1986). Bádateľia všeobecne zaznamenávajú dominovanie rozprávania zo života alebo humoristických rozprávání a anekdot, často ešte výskyt miestnych a historických povestí, alebo poverových rozprávání a malé až minimálne zastúpenie rozprávok.

K podobným výsledkom dospeli i výskumníci v iných európskych krajinách, ktorí sa venovali zloženiu súčasného rozprávačského repertoáru (Gardoš 1968/69, Gwyndaf 1984, Neumann 1980, 1984, Pomeranceva 1976, Simonides 1978, Šrámková 1976). Konštatujú silnú frekvenciu humoristického rozprávania, rozprávania zo života, prípadne i poverových rozprávání, ale početne menší výskyt povestí a celkom malý výskyt rozprávok.

Mohli by sme teda povedať, že naše zistenia sú v zásade v zhode s pozorovaným trendom v celej Európe. Rozdiely v jednotlivých európskych krajinách a v jednotlivých prípadových štúdiách sa prejavujú predovšetkým v štádiách, v akých výskumníci pozorovaný fenomén po druhej svetovej vojne mohli zaznamenať. Časové posuny vo vývojom trende môžeme sledovať jednak medzi jednotlivými krajinami, ale rovnako aj vo vnútri krajín.

Na Slovensku celkovo pozorujeme, že civilizačný kultúrny vývoj v 20. storočí postupoval zhruba od západu na východ. Napriek tomuto koštatovaniu však veľmi závažná deliaca čiara prebiehala aj medzi severom a juhom Slovenska – rozdielom medzi horskými oblasťami (prevažne s dlhšie pretrvávajúcou tradičnou kultúrou) a nížinými oblasťami. Obraz kultúrneho vývoja ďalej silne ovplyvňovali malé i väčšie mestá, s postupne sa rozvíjajúcim priemyslom v 20. storočí, a to rovnako na severe ako i na juhu Slovenska. Preto, pri detailnom pohľade sa Slovensko, rovnako ako i na iné krajiny Európy, rozpadá na množstvo mikroregiónov podľa druhu skúmaného kultúrneho fenoménu. Časové posuny rôznych štádií, v akých je skúmaný jav zaznamenaný, môžu byť až prekvapivo rozdielne.

Rozdielom v štruktúre rozprávačského repertoáru z obce Nová Bystrica oproti celkovému všeobecnému obrazu na Slovensku je tá skutočnosť, že ešte v 80. rokoch výskumy priniesli pomerne stabilnú a bohatú tradičnú žánrovú štruktúru. V obci sa mi podarilo zozbierať veľa textov a v rozprávačskom repertoári sa nachádza pomerne veľa tradičných látok. Vidíme, že i napriek vážnym premenám v spôsobe života obyvateľov, ba dovolila by som si hovoriť až o zlomoch, ktoré priniesli zmeny v 60. rokoch nášho storočia, rozprávačský repertoár sa prejavuje ako dosť rezistentný. Tento jav súvisí so skutočnosťou, že v prípade rozprávania máme do činenia s fenoménom, ktorý má dlhý čas trvania. Budovanie repertoáru začína v detstve, v mladosti, reprodukcia sa rozvinie spravidla až v dospelom veku. Už vzhľadom na životný cyklus jednotlivca je rozprávanie viazané na proces s dlhotrvajúcim vývojom. Rovnako mechanizmus transmisie orálnej tradície môže zaručovať jej dlhšie pretrvávajúce. Napr. transmisia repertoáru často preskakuje jednu generáciu, pretože veľká časť rozprávání sa odovzdáva nie z rodičov na deti, ale zo starých rodičov, resp. z nositeľov v tejto generácii, na deti. Na slovenskom vidieku najstaršia, stredná i mladá generácia často zostávajú v každodennom styku, aj keď už nebývajú v jednom dome. V takýchto podmienkach je transmisia orálnej tradície v podstate zaručená.

Štruktúra rozprávačského repertoáru v minulosti

Na základe archívneho a publikovaného materiálu i výskumu v Novej Bystrici pokúsím sa o rekonštrukciu štruktúry rozprávačského repertoáru v medzivojnovom období až po

50.roky 20.storočia podľa žánrov i látok. Ako hlavný archívny materiál mi slúžili výskumy ľudovej slovesnosti L. Šimoviča (1934–36), terénne materiály S.Kovačevičovej (1954) a K.Andela (1957), v ktorých boli informácie aj o ľudovej slovesnosti. Z publikovaných prác som použila všetky dostupné materiály z tohto obdobia a z tejto oblasti (P.Socháň 1922, J. Porod 1930).

Terénny výskum, ktorý sa zamerl na rekonštrukciu rozprávačského repertoáru v minulosti, sa opiera o výpovede informátorov z najstaršej a strednej generácie. Pri anketе som kládla otázky o výskyte látok a o ich interpretácii. Na základe tohto materiálu som urobila potom rekonštrukciu žánrovej štruktúry, čo je štruktúra vnášaná zvonku.

Samotní nositelia prozaickej tradície žánre nepoznajú. Napr. v tejto obci informátori rozlišovali a rozlišujú len *rosprafki* (pre folkloristov čarodejné, legendárne, niektoré realistické rozprávky, časť humoristického rozprávania). Ostatné žánre ako rozprávania zo života, povesti, poverové poviedky a väčšina humoristického rozprávania nemajú zvláštne označenie. Hovorí sa o nich ako *to, čo sa rospravjalo*, resp. *čo sa rospravja*. Rozprávači nedelia rozprávania podľa žánrov, ale skôr podľa námetov. Napr. rozprávania o cigánoch, o strašidlách atď.

Pri rekonštrukcii som sa usilovala získať od informátorov údaje i o frekvencii látok a o hierarchii žánrov v celkovej štruktúre repertoáru.

Na základe všetkých získaných dát pokúsím sa teraz načrtnúť štruktúru rozprávačského repertoáru. Vzhľadom na existujúce pramene, nemôžem uvádzať kvantitatívne údaje.

Rozprávania zo života látky	Poverová poviedka látky	Humor. rozprávania látky
o 1.svetovej vojne chodenie za prácou zážitky z práce miestne príhody miestne postavy biografické témy	o smrti o vílach o vodníkovi o štvrtici o svetlonosovi o bytosti bez hlavy o bosorkách o čertovi o čiernokňažníkovi o vodení, prilíhaní	cyklus o cigánoch cyklus o židoch komické príhody z obce komické postavy z obce paródie na povery
Povešť miestna látky		historická látky
spiace vojsko Ga 106/ Kr 8256 o pokladoch o prepadnutej svadbe zánik osady		cyklus o Jánošíkovi Kr 8252 o obroch
Rozprávka čarodejná látky O princeznej v skale		

Medovníková chalúpka AaTh 327A
 Čert pýta, o čom muž nevie AaTh 325
 O Popoluške AaTh 510A
 O dvanástich mesiacíkoch AaTh 403B
 Vartáš a čert
 Služba dobrej a zlej dievčiny AaTh 480+431
 Hadogašpar AaTh 425A
 Sluha u gazdinej–bosorky Ga 59/ Kr 3045

realistická
 látky

Čert a stará baba AaTh 1476+
 Nevinný sluha a sudca AaTh 516
 Šikovný zbojník Ga 157/ AaTh 1525
 Tri rady vyslúžilému vojakovi Ga 223/ AaTh 592+1061+1159+330

legendárna
 látky

cyklus o chodení Krista s Petrom po zemi AaTh 791+, 774, 822, 846
 Sybiline proroctvá

o zvieratách
 0

Najväčšie zastúpenie v repertoári mali tri žánre – rozprávanie zo života, poverová poviedka a humoristické rozprávanie. Zastúpenie týchto troch žanrov v štruktúre repertoáru bolo asi v rovnakom pomere. Najdôležitejšie témy rozprávání zo života boli zážitky z 1. svetovej vojny, o chodení za prácou (emigrácia do Ameriky, sezónne práce mimo Slovenska), rôzne zážitky z práce (zážitky pltníkov, drevorubačov, furmanov, atď.), mimoriadne udalosti v obci (tragické, dramatické príhody), spomienky na zvláštne postavy z obce, biografické rozprávania (detstvo, mladosť, rodinné príhody, rozprávania o predkoch ap.).

Z poverových poviedok sa podľa informátorov i podľa písomných prameňov (a tieto venovali tomuto žánru skutočne iba okrajovú pozornosť) najviac rozprávali príbehy o vílach, o smrti, o privolávaní mŕtveho a o svetlonosoch.

V humoristických rozprávaniach dominoval cyklus o cigánoch (Cigánov sen, Cigán pri svedení, Cigán a farár ap.) a o židoch (Žid fiškál, Gazda oklame pri predaji Žida ap.).

Rozprávky a povesti stáli na druhom stupni v hierarchii žanrov. Tvorili súčasť repertoáru spoločenstva, avšak sa menej rozprávali než predchádzajúce tri žánre. Čarodejné rozprávky patrili aj do manifestného repertoáru, ale rozprávali sa už len detom. Medzi dospelými bolo obľúbené predčítavanie rozprávok. Najrozšírenejšie rozprávky boli legendárne z cyklu o chodení Krista s Petrom po zemi (Petra dvakrát nabijú, Petrova košel'a, Petrova čiapka, Lenivec a usilovná ap.).

Povesti patrili tak isto i do manifestného repertoáru. Miestne povesti zjavne prevažovali nad historickými.

Celkovo možno povedať, že v minulosti sa najčastejšie rozprávali tieto látky/ témy (teraz bez ohľadu na žánrové triedenie): o cigánoch humorné i vážne príbehy, biografické rozprávania, zážitky z vojny, zážitky z práce, tajomné a neobvykle stretnutia s iracionálnymi bytosťami alebo úkazmi, smiešne príhody o domnelých strašidlách.

Ťažko sa zostavuje obraz pohlavnej diferenciacie rozprávačského repertoáru v minulosti. Na základe výpovedí informátorov v súčasnosti a podľa ojedinelých zmienok v archívnych prameňoch však sa nelíši veľmi od stavu zistenému v súčasnosti. Muži sa často sústredovali na rozprávania zo života s témou vojny, pracovných zážitkov, humeristické príbehy. Doménou žien i v minulosti boli poverové poviedky a rodinné biografické rozprávania. Rozprávky a povesti reprodukovali rovnako mužskí a ženský nositelia.

Rozprávačský repertoár v súčasnosti a v minulosti – porovnanie

Ak porovnáваме súčasný rozprávačský repertoár s repertoárom v minulosti vidíme v našom prípade skôr viaceré zhody než rozdiely, hoci pracujeme v rámci Slovenska s pomerne staršou vrstvou lokálnej orálnej kultúry. Z hľadiska žánrovej štruktúry je v tejto mikroanalýze zaujímavá kvantitatívna prevaha troch žánrov – rozprávání zo života, humeristických rozprávání a poverových poviedok – nad rozprávkami a povestami a to v repertoári v minulosti i v súčasnosti. Takýto stav v minulosti si vysvetlíjeme nedostatkom výrazných rozprávačov rozprávok v tejto lokalite, lebo už len zo susedných dedín existujú terénne výskumy z polovice 30. rokov, ktoré prinášajú i dost' rozprávok (Šimovič 1934–36). V súčasnosti je to všeobecne známy ústup rozprávok z orálnej tradície a transmisia i reprodukcia rozprávok temer výlučne už len cez literatúru. Ostatne tento proces nastal už ovel'a skôr a zachytila som ho aj vo výskumoch zameraných na stav v minulosti.

Ukázalo sa, že už v podmienkach tradičnej rol'nickej kultúry, akou bola lokálna kultúra v Novej Bystrici v minulosti, existovala slovesnosť, ktorá mala rovnako orálnu ako písomnú zložku. Rozšírením lacnej 'l'udovej' tlačie – kalendárov, kníh l'udového čítania, zbierok rozprávok, povestí ap. – v slovenskom jazyku od druhej polovice 19. storočia na Slovensku všeobecne, žánre rozprávka (najmä čarodejná, ale i realistická) a povest' (najmä historická) postupne začali plynúť cez iné kanále ako orálne. Novým kanálom bola literatúra a príbehy sa predčítavali širšiemu okruhu poslucháčov, pretože vzhľadom na vtedajšiu edukáciu čítanie v slovenskom jazyku nebolo samozrejmosťou pre celú populáciu. Vzájomné prelínanie orálnej a písomnej tradície bolo neustále. Napr. v Novej Bystrici legendárne rozprávky najmä z cyklu O chodení Krista s Petrom po zemi sa šírili ústne, ale tiež sa predčítavali z kalendárov pre poslucháčov pri rozprávačských príležitostiach. Takto vzájomné orálne a literárne formy v rovnakej miere stabilizovali výskyt istých látok a žánrov aj v lokálnom rozprávačskom (orálnom) repertoári.

Ak sledujeme lokálnu slovesnú kultúru obyvateľov Novej Bystrice v celej šírke aj v súčasnosti, evidujeme nad'alej záujem o literatúru, zameranú na rozprávky a povesti, alebo 'nové' rozprávky (t.j. dobrodružná literatúra) a 'nové' povesti (t.j. historické romány). Takýto literárny vkus obyvateľov je komplementárny k orálnemu repertoáru lokality.

Porovnávanie repertoáru súčasného a minulého v mikrosociálnych podmienkach nás však privádza i na myšlienku, aby sme neprečeňovali 'lokálny' pohľad na problém a nevysvetľovali všetko z vývoja v konkrétnych podmienkach.

L. Honko (1986) v svojej úvahe o folkórnom žánri sa vyjadril i k existencii globálnych žánrov. Podľa neho sa texty grupujú do skupín podľa dvoch základných kritérií: 1. či sú pravdivé alebo vymyslené, teda či sa im verí alebo nie, 2. či sa príbehy stali v neurčitom (nestanovenom minulom) čase, v minulosti alebo v súčasnosti. Preto by sme mohli hovoriť o trojuholníku globálnych žánrov mýtus – rozprávka – povest', alebo ešte širšie svetonázorové rozprávanie – fiktívne príbehy – pravdivé príbehy. Ak pripúšťame tento názor na globálne žánre v orálnej tradícii, potom musíme predpokladať, že podľa tohto pravidla bude pravdepodobne možné nájsť rozprávania troch kategórií (a ich kombinácií) v akomkoľvek repertoári.

Prípadová štúdia s materiálom, ktorý siaha asi 60–70 rokov naspäť iste ešte nie je veľmi hlboký časový ponor. Je to však časové obdobie, v ktorom lokálna kultúra prešla vážnymi zmenami, ba až zlomami. Ak pri dynamických premenách v spôsobe života nachádzame zaujímavý, bohatý rozprávačský repertoár s rôznymi, podľa folkloristu, tradičnými látkami, je otázne, či to môžeme pripisovať len rezistentnosti skúmaného javu.

Potreba vyjadriť v rozprávaniach názor na minulosť, dávnu i nedávnu, individuálnu i skupinovú, alebo vysloviť svoj postoj k súčasným udalostiam, zostáva. Rovnako ako úsilie vysporiadať sa s »pradivým« a »iracionálnym« obrazom sveta. Základy pre štruktúru orálneho repertoáru sú dané, cez určité kanály plynú určité texty. Z takéhoto pohľadu už ťažko môžeme súčasný stav vysvetľovať len z rezistentnosti skúmanej rozprávačskej štruktúry, ale musíme uvažovať aj o plynulej kontinuite orálneho repertoáru v jeho základných zložkách.

V skúmanom materiáli to možno dobre ukázať na poverových poviedkach. Ich výskyt v súčasnom repertoári je naozaj prekvapujúci, najmä ak tento žáner nechápeme len v limitoch tradičných tém a látok. Ukazuje sa, že hoci isté námety, postavy sa vytrácajú, žáner ako taký – to jest príbehy na hranici »reálneho« a »iracionálneho« sveta, na hranici »pravdivého« a »nepravdivého« zostávajú.

Prelínanie racionálneho a iracionálneho je, ako sa zdá, nie otázkou vzdelania ani osvety, ale vecou psychickej potreby ako jednotlivca, tak i skupiny. Preto poverové rozprávania nie sú temporálnym javom, ale základným žánrom. Žáner len zdanlivo zaniká, pretože vymieňa starých protagonistov a staré rekvizity za nové, v skutočnosti rovnako tajuplné, iracionálne ako tie staré. Z tohto pohľadu sa asi nevelmi líšia od seba »moderná« urbánna povest' o zmiznutom stopárovi (the vanishing hitchhiker, Brunvand 1981) a poverová poviedka z Novej Bystrice o tajomnej žene, v noci odvezenej na voze, z ktorej sa vykľula Smrť'.

Sociálny a kultúrny kontext rozprávačského repertoáru

Komentáre k žánrovej štruktúre v prechádzajúcich častiach naznačili niekoľko súradníc, v rámci ktorých existovalo a existuje rozprávanie v skúmanom prípade. Pri analýze repertoáru som uviedla, pokiaľ som o tom mala informácie, podiel generácií a pohlaví na reprodukciu i transmisii slovesnosti. V tejto časti štúdie by som sa rada zamerala na zoskupenia, v ktorých rozprávanie fungovalo a funguje. Pôjde mi teda o rozprávačské okruhy a ich zloženie. Potom, čo sa pokúsim zodpovedať na otázku **ako**, t.j. ako funguje reprodukcia a transmisia, budem chcieť hľadať odpoveď aj na **prečo**. Budem sa usilovať vyjadriť k funkciám, aké rozprávanie v minulosti spĺňalo a aké spĺňa dnes, t.j. prečo a načo si ľudia rozprávajú.

Už Dagmar Klímová (1964, 1965, 1966) na materiáli z moravského Hornácka veľmi pekne ukázala, ako rozprávanie prebieha v istých viac–menej ustálených zoskupeniach, ktoré nazvala rozprávačské okruhy.

Pri výskume v Novej Bystrici sa ukázalo, že zachytiť tieto zoskupenia je najlepšie cez výskum primárnych sociálnych skupín, čo sú: rodina a príbuzenstvo, základná rezidenčná skupina (susedia), spolupracovníci a priatelia. Sledovanie rozprávania cez primárne skupiny prinieslo materiál ako o rozprávačských príležitostiach, tak i o ich intenzite.

Informátori uvádzali, že najčastejšími rozprávačskými príležitosťami v minulosti boli *posedki*, čiže rozprávačské besedy, na ktorých sa schádzali susedia z okolitých domov, z jedného dvora. V tejto obci *dvor*, čo je skupina domov, často oddelených od inej skupiny voľným priestranstvom, tvorí základnú sídelnú jednotku. Obyvatelia jedného dvora sa pokladajú za susedov a spájajú ich silnejšie putá, než s inými obyvateľmi tej istej obce.

Rozprávačské besedy v jednom dvore, medzi susedmi, ktoré sa podľa informátorov konali 2–3 krát do týždňa, no predovšetkým v nedeľu alebo vo sviatok, spájali rôzne generácie, rovnako mužov ako ženy. *Posetki* svojou pravidelnosťou, intenzitou, šírkou poslucháčov a ich vekovým zložením zaručovali transmisu horizontálne, v rovnakých vekových skupinách, i vertikálne, medzi všetkými generáciami. Okrem toho významnými rozprávačskými príležitosťami v minulosti boli pre ženy a deti driapanie peria v zimných mesiacoch, a pri iných prácach ako pradenie, spracovávanie vlny, v lete hrabanie sena, okopávanie, zber lesných plodín ap.

Niektoré rozprávačské príležitosti boli vyhradené len pre mužov napr. besedy v krčme, spoločné stretávanie pri hre v karty ap. Mládež mala tiež niektoré svoje príležitosti a to pri spoločnom pasení dobytka, pri zábavách. Všetky generácie sa stretali pri rodiných a výročných oslavách, pri slávnostiach.

Pravidelné rozprávačské príležitosti v minulosti boli úzko zviazané s tradičným rol'nickým spôsobom života v lokalite. Jednota bývania a práce umožňovala obyvateľom častý, stály styk s istým okruhom ľudí, a tým vytvárala podmienky pre rozprávačské príležitosti a transmisu repertoáru. Orálna a zčásti písomná lokálna slovesná kultúra hrala pomerne dôležitú úlohu v živote. Nebolo iných možností, okrem týchto, na šírenie informácií i na zábavu. Preto rozprávanie a predčítavanie plnilo veľa funkcií počnúc spravodajskou (šírenie informácií), cez zábavnú, výchovnú až po estetickú a kreatívnu. Vzájomné prekrývanie primárnych skupín – od susedskej, ktorá bola najdôležitejšia, k rodine, ktorá sa stala hlavnou, ak v rodine bol dobrý rozprávač, až po spolupracovníkov a priateľov – zaručovalo dlhodobé súžitie v jednej obci.

Zmeny v spôsobe života obyvateľov zmenili aj rozprávačské príležitosti. *Posetki* vo dvoroch trvajú až podnes, ale nezúčastňujú sa ich už poslucháči zo všetkých generácií, pretože pracujú v priemysle mimo obce. Najmä muži, no aj niektoré ženy v produktívnom veku chodia domov neskoro večer, alebo len raz za týždeň na sobotu a nedeľu. Nadalej sa muži stretávajú v miestnej krčme, alebo pri hre v karty a ženy – susedy zasa v nedeľu poobede, aby sa porozprávali, zabavili. Už sa nekonajú spoločné práce na poliach a v lesoch, ale ľudia sa stretávajú na pracoviskách pri spoločnej práci.

Súčasný spôsob zamestnania obyvateľov skúmanej obce neposkytuje s takou samozrejmosťou pravidelný cyklus rozprávačských príležitostí, ako tomu bolo, zdá sa, v minulosti. No dlhodobé spoločné bývanie v jednej lokalite a predovšetkým v menších lokálnych jednotkách v *dvoroch*, ešte stále dáva možnosť pre stále a pravidelné kontakty ľudí, čo je prvý predpoklad na vytvorenie rozprávačského okruhu.

Doteraz som málo hovorila o úlohe interpretov – rozprávačov v reprodukcii a transmisii. Je všeobecne známe, že pri prednese hrajú kl'účovú úlohu.

Výskumy v Novej Bystrici ma dovedli k niekoľkým dobrým interpretom. S výnimočnou osobnosťou som sa v tejto obci nestretla. Nakoniec som sa sústredila na 10 nositeľov zo strednej a najstaršej generácie, z toho boli 7 muži a 3 ženy. Vekové rozpätie sa pohybovalo od 40 do 80 rokov. Hoci títo muži a ženy nemali rovnaké zamestnanie, niektorí boli len rol'níci, iní robotníci, ktorí vo voľnom čase obrábali aj časť poľa, nezaznamenala som z tohto dôvodu rozdielne repertoáre. Všetci sa identifikovali s lokálnou kultúrou, ak aj celý život pracovali cez týždeň mimo obce v priemysle a domov chodili len na víkendy. Títo rozprávači sú známymi interpretmi v niekoľkých skupinách – napr. medzi susedmi, v rodine, medzi priateľmi. Ak sú známi v celej obci, tak nie iba pre rozprávanie, ale aj preto, že sú ešte muzikantami na svadbách, alebo figliarmi v dedine, alebo vystupujú s miestnou folklórnou skupinou ap.

Rozsah repertoáru dnešných rozprávačov nie je veľký – pohybuje sa od 20 do 50 textov a u väčšiny prevažujú humoristické rozprávania a rozprávania zo života, prípadne

aj poverové poviedky (ženy). Individuálna skladba repertoárov viac–menej zodpovedá štruktúre celého lokálneho repertoáru.

O interpretáciách v minulosti nemám veľa informácií. Informátori si spomínali len na niekoľko rozprávačov, ktorí boli z okruhu ľudí často len z jedného dvora. Výrazné osobnosti, známe povedzme v celej lokalite, som nezistila. Aj keď musíme počítať s krátkou pamäťou potomkou, ako to pri opakovaných výskumoch zistila V. Gašparíková (1986, 105), predsa len je možné, že na mimoriadneho rozprávača môže spomínať nie jedna, ale až dve generácie. O tom mám doklad z Riečnice, čo je susedná obec Novej Bystrice. Tu na rozprávkara a humoristu, kováča Michala Buchu–Hajnech, u ktorého v rokoch 1934–36 zapisoval L. Šimovič, spomínali informátori z najstaršej a strednej generácie počas mojich výskumov v rokoch 1973–77. Zdá sa, že v Novej Bystrici oproti jednej alebo viacerým výrazným osobnostiam existovala sieť rôznych menej výrazných rozprávačov, sústredených na menšie rezidenčné jednotky.

V tomto nie je rozdiel medzi rozprávačmi v minulosti a v súčasnosti v skúmanej lokalite. Podstatnejšie rozdiely sú dnes asi vo význame úlohy rozprávača pre spoločnosť. Ak v minulosti rozprávanie (alebo ešte k tomu predčítavanie – v každom prípade ale orálne formy komunikácie) boli hlavné možnosti obyvateľov, ako sa venovať slovesnej kultúre, v súčasnosti je pole pôsobnosti oveľa širšie. Masovokomunikačné prostriedky, rozmach tlače a silnejší záujem o literatúru zmenili vzájomné pomery síl medzi týmito kultúrnymi aktivitami. Avšak napriek tomu, že rozprávačské príležitosti sú rozdrobenejšie, nezahŕňajú také široké audítórium ako v minulosti, nie sú vždy pravidelne, predsa nemiznú zo života.

Zdá sa, že rozprávači smerujú k dvom typom – rozprávač–pamätník a rozprávač–humorista. Títo interpreti najlepšie môžu totiž spĺňať tie úlohy, ktoré sa na rozprávanie dnes kladú: je to priama komunikácia, dôverná a „zasvätená“ v malej skupine, ktorej hlavným cieľom je zabaviť alebo odovzdať pútavou formou niektoré informácie. Také informácie o miestnych udalostiach, osobách, staršieho aj novšieho dát, ktoré poslucháčom ani masovokomunikačné prostriedky, často ani literatúra nemôžu dať. Rozprávanie ľudí potrebujú ako protiváhu inštitucionálnej, oficiálnej alebo technickej komunikácie.

Záver

Rozprávať si rôzne príbehy patrí k veľmi starým ľudským činnostiam. Je to výlučne ľudská vec. Zvieratá si síce vedia odovzdať niektoré informácie, ale rozprávať si nemôžu.

Rozprávanie je jeden z najlepších prostriedkov, ako sa ľudia môžu zbližiť. Vždy malo túto úlohu. Keď si ľudia sadnú, aby sa porozprávali, uvoľnia sa a oddýchnu si. Šikovný, vtipný, obratný rozprávač môže šíriť okolo seba dobrú náladu a pohodu. Takto rozprávanie dokáže sociálne integrovať skupinu.

Rovnako vieme, že šírenie informácií v malej skupine pomocou rozprávania môže mať silný účinok, silnejší než masovokomunikačné prostriedky. Ľudská pamäť je už taká, že si často ľahšie zapamätá tú informáciu, ktorá je spojená s pútavým príbehom, než suchý fakt. Ústne šírenie, priama komunikácia tvárou v tvár má tiež zväčša silnejší emocionálny vplyv na poslucháča než technická, neosobná komunikácia. Preto ľudia rozprávanie môžu vyhladávať a dávať mu prednosť pred inými spôsobmi.

A napokon ľudia spájajú nielen spoločné životné osudy, ale aj príbehy, ktoré si o nich rozprávajú. Z takýchto príbehov vzniká malá história skupiny blízkych ľudí. Príbehy si ľudia opakujú, odovzdávajú ďalej. Môžu mať význam len pre členov skupiny a iných ľudí nemusia zaujímať, pretože neboli pri tom, alebo pretože nemajú k udalosti, k

osobe žiadny vzt'ah. Môžu však nadobudnúť aj širší význam. Často sa tak stane potom, čo zozbierané rozprávania boli publikované.

Pre tieto dôvody, ako ukázala aj táto prípadová štúdia, rozprávanie má svoje stále miesto v ľudskom živote. Menia sa len rozprávačské príležitosti, možno ich frekvencia a intenzita, menia sa námety rozprávání, uprednostňujú sa iné žánre. Avšak podstata tejto ľudskej činnosti sa nemení, zostáva pre človeka nad'alej nutná a nenahraditeľ'ná ničím iným.

Literatúra:

K. Anđel 1957: Vedomosti ľudu, zvykoslovie. Textový archív Ústavu etnológie SAV, inv. č. 251.

K. Anđel 1957: Zvykoslovie, odev, staviteľ'stvo, štatistika. Textový archív Ústavu etnológie SAV, inv. č. 251.

J. H. Brunvand 1981: *The Vanishing Hitchhiker. American Urban Legends and Their Meaning.* New York.

L. Dégh 1962: *Märchen, Erzähler, Erzählgemeinschaften.* Berlin

I. Gardoš 1968/69: Das Repertoire einer heutigen obersorbischen Erzählgemeinschaft. In: *Lětopis Reihe C, Vokskunde, Nr. 11/12, 86–93.*

V. Gašparíková 1986: Slovenská ľudová próza a jej súčasné vývinové tendencie. Bratislava.

R. Gwyndaf 1984: Memorates, Chronicates and Anecdotes in Aktion. In: *The 8th Congress of ISFNR, Bergen. Papers I., 217–224.*

C. Geertz 1991: *Dichte Beschreibung. Beiträge zum Verstehen kultureller Systeme.* Frankfurt am Main. 2. vydanie

L. Honko 1986: Gattungsprobleme. In: *Enzyklopädie des Märchens. Band 5, Lieferung 2/3, Berlin – New York, 744–769.*

G. Kiliánová 1987–1989: Výskum ľudovej prózy v obciach na Kysuciach, na Záhorí a v Šariši. Výskumné materiály v archíve Ústavu etnológie SAV.

D. Klímová 1964: Vyprávěčský repertoár národopisné oblasti ve světle hospodářských a společenských styků. In: *Český lid 51, 65–72.*

D. Klímová 1965: Příspevek ke studiu vyprávěčských okruhů. In: *Český lid 52, 14–24.*

D. Klímová 1966: Vyprávění. In: *Horňácko. Brno, 466 an.*

S. Kovačevičová 1954: Život v rodine, ľudový odev. Textový archív Ústavu etnológie SAV, inv. č. 58.

M. Leščák 1971: Súčasný stav humoristického rozprávania na Spiši. Kandidátska dizertačná práca. Bratislava.

J. Michálek 1983: Ľudové rozprávanie. In: *Stará Turá. Štúdie o histórii ľudovej kultúry a nárečí.* Bratislava, 178–189.

J. Michálek – R. Irša 1986 Ľudová prozaická tradícia. In: *Záhorská Bystrica.* Bratislava, 182–190.

S. Neumann 1980: Volkserzählung heute. In: *Jahrbuch f. Volkskunde und Kulturgeschichte, 92–126.*

S. Neumann 1984: Erlebnis Alltag. In: *The 8th Congress of ISFNR., Bergen. Papers II., 97–106.*

J. Pentikäinen 1978: Depth Research. In: *Acta ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae 21, 127–151.*

E. V. Pomeranceva 1976: Fol'klornyj repertoar odnogo sela za sto let. In: *Russkij fol'klor 16, 236–240.*

J. Porod 1930: Kysucké povesti. Bratislava.

D. Simonides 1978: O procesie zmian w folklorze slownym. In: *Tradycja i przemiana.* Z. Jasiewicz Ed., 267–277.

P. Sochán 1922: Jánošíkove poklady. In: Slovenské pohľady, 294–298, 516–520.

L. Šimovič 1934–1936: L'udová próza. Textový archív Ústavu etnológie SAV, (časť Wollmanov archív), inv.č.95 a 127.

M. Šrámková 1976: Proměny a současný stav lidového vyprávění. In: Slovenský národopis 24, 379–386.

Katalógy:

A. Aarne – St.Thomson: The Types of the Folktale. FFC 184. Helsinki 1961, 1964. (skracované AaTh).

V. Gašparíková: Katalóg slovenskej ľudovej prózy I. Bratislava 1991, II. Bratislava 1992. (skracované Ga).

J. Krzyzanowski: Polska bajka ludowa w ukladzie systematycznym I. Wrocław–Warszawa–Kraków 1962, II. 1963. (skracované Kr).

Povzetek

Folklorni pripovedni repertoar v kulturnozgodovinskem in družbenem kontekstu

Študija je vzorčna analiza pripovedniškega repertoarja določenega področja. Na podlagi empiričnih dejstev je bila izdelana globinska analiza mikrosocialnega okolja s ciljem predstaviti pripovedni repertoar kot živ kulturni pojav današnjega časa. Avtorica izhaja iz vprašanj a) kakšen je današnji pripovedniški repertoar določene družbe; b) kako to pripovedovanje vsebinsko/tematsko in žanrsko označiti; c) kako je bilo pripovedništvo razvito v določenem okolju v preteklosti in d) kakšen je socialni in kulturni kontekst obstoja pripovedništva danes, in kakšne spremembe lahko pričakujemo v primerjavi s stanjem v preteklosti.

Predstavljeno je raziskovano gradivo iz občine Nová Bystrica s področja Kysúc na severu Slovaške. To je gospodarsko nerazvito področje, ki je bilo célo prvo polovico 20. stoletja izolirano od ostalih slovaških pokrajin. Prav zato pa je bilo mogoče zbrati zelo zanimivo, živo in bogato gradivo. Starostni razpon pripovedovalcev je bil od 40 do 80 let. Zbrani in analizirani pripovedniški repertoar pa obsega 224 povedk: humorističnih (88), priložnostnih (56), zgodovinskih (33), biografskih (45) in drugih (2); 143 pravljic in bajk; 48 humorističnih pripovedi in anekdot; pa še 36 krajevni in 5 zgodovinskih pripovedi. Vse to zbrano pripovedno gradivo je vsebinsko analizirano in tudi starostno določeno; tudi s stališča današnjega pripovedništva in pripovedništva v preteklosti.

Summary

Folk Narrative Repertoire in a Social and Cultural and Historical Context

This study is a sample analysis of the narrative repertoire in a specific area. An in-depth analysis of the micro-social environment was done on the basis of empirical data, with the aim of presenting the narrative repertoire as a cultural phenomenon which is still alive today. The author uses the following questions as starting points: a) What is the narrative repertoire in a particular society today? b) How to define this repertoire by theme and genre? c) To what extent did narration develop in a particular environment in the past? d) What is the social and cultural context ensuring the survival of narration today and what changes can be expected compared to the situation in the past?

The researched material presented in the study is from Nová Bystrica, in the Kysuce region in northern Slovakia. This economically underdeveloped region spent the first half of the 20th century isolated from the rest of Slovakia, which made it possible to gather very interesting, lively and rich material. The narrators' age ranged from 40 to 80. The analyzed narrative material encompasses 224 tales: humoristic (88), ritual (56), historical (33), biographical (45) and others (2); 143 fairy-tales and myths; 48 humoristic stories and anecdotes and 36 local and historical stories. All this material has been thematically analyzed and historically located - from both the point of view of today's narrative and narrative in the past.